

Het beleven van kunst met Nietzsche

door Nienke Essed

De filosoof Friedrich Nietzsche (1844-1900) leefde in een tijdspanne, die de Romantiek en het Impressionisme omvat. Die omwenteling maakte hij volop mee, en niet alleen dat, hij blijkt er ook een belangrijke inspirator van te zijn geweest. Die inspiratie dreunt ruim een eeuw later nog steeds door in wat dan steeds 'moderne kunst' genoemd wordt. Maar in wezen grijpt dit terug op oerkrachten in en om de mens.

1. "De naakte aubade", Picasso 1942

Inleiding

Hoe meer bij ons het idee van 'maakbare samenleving' postvat, hoe verder wij af komen te staan van de tribale beleving, maar ook van de wereld van onze eigen voorouders. In hun beleving zijn het vooral de krachten buiten de mens zelf, die bepalen wat er van ons wordt. Maar ook wijzelf ondervinden nog dagelijks, dat ons toch nog van alles 'overkomt', hoe goed wij ook onze samenleving en onze levens proberen te reguleren, want 'shit happens'. En om daarmee om te kunnen gaan, valt lang niet altijd mee. Wellicht dat we in die worsteling toch wat herkennen van de continue zoek-

tocht, die de religieus-tribale mens steeds weer onderneemt om door middel van etnografische objecten grip te krijgen op het ongrijpbare.

Een jaar geleden woonde ik een lezing bij van filosofe en organisatie-adviseur Mieke Moor [1]. Zij vertelde dat ze onderzoek had gedaan naar organisatie en regelgeving bij allerlei instanties, beschreven in haar boek: "*Tussen de regels. Een esthetische beschouwing over geweld van organisaties*". Inderdaad, u leest het goed "- geweld van organisaties". In veel organisaties probeert men tegenwoordig om werk, problemen, beleid, onderwijs, enzovoort te vangen en te stroomlijnen in

strakke schema's, bindende protocollen en beleidsnota's. Heel veel regelgeving wordt bedacht en aan mensen opgelegd in een poging om orde te scheppen in de chaos van alle dag en om zoveel mogelijk eventuele risico's te beperken. Zij noemde deze strakke regels "een vorm van geweld", omdat in dit ver doorgevoerde nuttigheidsdenken veel waardevols verloren gaat. Het zélf mogen en moeten nadenken (ipv het klakkeloos volgen van regels) schiet er bij in, evenals de vrijheid om creatief te zijn, met de ruimte om iets nieuws te scheppen en het ervaren dat ook "het leven" zich moeilijk laat vangen in regelgeving en strakke planning. "Life happens while you are busy making other plans", staat in de tekst van het lied "Beautiful Boy", die John Lennon in 1980 schreef voor zijn zoonje Sean [2]. Het lied gaat over zijn liefde voor het kind dat hij wil beschermen en behoeden. Maar tegelijkertijd begrijpt hij dat zich omstandigheden kunnen voordoen die buiten zijn macht liggen. De filosoof en Nietzsche kenner Paul van Tongeren stelt daarover vast dat er in de hedendaagse maatschappij weinig plaats is voor de rol van het toeval. Het besef, dat je onontkoombaar iets kan overkomen (Paul van Tongeren noemt dat "het tragisch besef") is in het bewustzijn van de hedendaagse mens sterk naar de achtergrond gedrongen [3,4].

De Tragedie

Friedrich Nietzsche was in zijn tijd ook al ontevreden over de beperkingen die de Westerse cultuur oplegt. Hij vond, dat de moderne mens eigenlijk zelf de verantwoordelijkheid en de vrijheid dient te nemen om zijn leven, met al zijn facetten, te omarmen. Alle facetten, want naast blijheid, levenslust en voorspoed kent het leven ook tragiek en tegenspoed. En de mens zal zich daarin staande moeten houden. Om dit uit te leggen grijpt Nietzsche in zijn eerste boek "De geboorte van de tragedie" (1872) terug op de Griekse Tragedies [5]. De thema's van die tragedies zijn nu nog steeds actueel, omdat ze het "tragisch besef" in beeld brengen. Ze laten zien dat de mens ervaart dat hijzelf en de wereld om hem heen voortdurend blootgesteld zijn aan een onophoudelijke wisselwerking van krachten. Krachten waar we geen of maar moeizaam invloed op hebben. Deze twee tegenpolen, deze tegenstrijdige krachten, worden het *Dionysische* en het *Apollinische* genoemd [6].

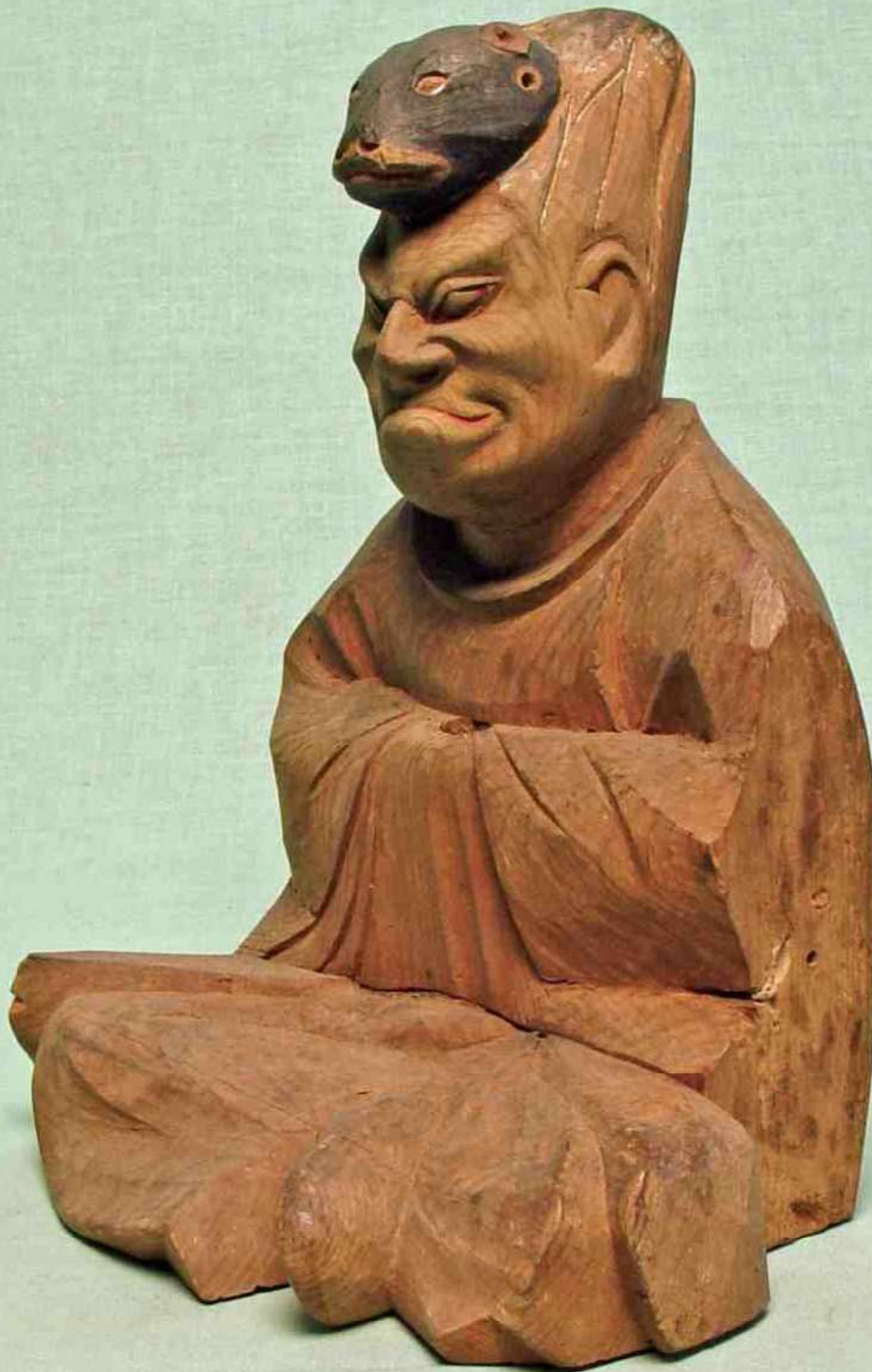
Het **Dionysische** is een oerkracht, een oerdrift, genoemd naar de Griekse god Dionysus, de god van de wijn en van de groeikracht van de aarde. Het Dionysische vertegenwoordigt de extase, de roes, de chaos waaruit nieuwe dingen kunnen ontstaan, het mateloze, het geluk en de levenskracht, de veerkracht die maakt dat we verder willen. Maar ook het besef van de invloed van het toeval, het onverwachte dat vaak verdriet met zich mee brengt, het ondoorgrondelijke en de verandering. Het leven verandert immers voortdurend,

2 - Evenwichtige schoonheid - Bamanan, h 52cm

een eeuwige beweging, als een voortdurend stomende rivier.

Tegenover het Dionysische staat het **Apollinische**, naar de Griekse god Apollon, de god van de rationele schoonheid en de orde. Hij staat hier voor de beheersing, de matigheid, de wijsheid, de harmonie, het inzicht en het voorstellingsvermogen. Idealiter zijn beiden in evenwicht. Maar het leven is vaak niet ideaal, niet mooi en niet geordend. De mens voelt zich machteloos bij de dingen die hem overkomen. Het in de tragedies laten zien van voorbeelden van de werking van deze krachten kan helpen bij het vinden van een evenwichtige levenshouding.

3. Kracht en onverzettelijkheid in een Japans Shinto beeld. De leeuwenkop op het voorhoofd zou zijn oorsprong vinden in de figuur van Heracles, van wie de verhalen de zijderoute volgden. h 24 cm

Werkelijkheid bleek slechts interpretatie

Het is dan ook niet gek dat vele kunstenaars van de twintigste eeuw zich hebben laten inspireren door dit gegeven. Door zich te begeven in of over te geven aan de chaos en de extase ontstond er ruimte om tot nieuwe scheppingen te komen. Na de Romantiek van de negentiende eeuw hoefden schilderijen van hen niet meer de pure werkelijkheid of schoonheid weer te geven. Want schoonheid bleek niet absoluut, en de werkelijkheid bleek uiteindelijk slechts een interpreta-

tie. Daarbij bleek de taal een probleem, want hoe kan je op anderen overbrengen hoe je het leven, en jouw werkelijkheid ervaart? Hoe vaak merk je dan niet dat woorden te kort schieten. Hier lag duidelijk een rol voor de beeldende kunst, omdat het iets toevoegt in de sfeer van waarden. Waarden die op het niveau van de emotie begrepen kunnen worden, zónder woorden. De documentaire “Picasso, l’inventaire d’une vie” [7], laat hier een indringend voorbeeld van zien. Het betrof het schilderij “L’Aubade nu” uit 1942 (afb 1). Picasso ver-

telde dat hij daar de onverschillig weggijkende en musicerende cipier naast de gemartelde naakte mens in het concentratiekamp, verbeeldde. Misschien hebben wij die uitleg nodig. Maar, een Joodse vriend van Picasso, die zelf in het concentratiekamp gezeten had, wist toen hij dit schilderij na de oorlog bij Picasso thuis zag, direct wat Picasso daar bedoeld had. Hij raakte (in de documentaire nog steeds) heftig geëmotioneerd. Want Picasso had met dit schilderij uitgedrukt, dat hij verstaan had wat zijn vriend had meegemaakt. Woorden over de verschrikkingen van het kamp waren hiermee overbodig.

De oerkrachten in tribale kunst

Sinds de 16-17e eeuw kwamen Europese ontdekkingsreizigers in contact met vreemde continenten. De inwoners daar werden toen “wilden” genoemd. De donkere mens zelf en zijn gewoonten en gebruiken waren totaal vreemd voor deze pioniers, en zij duiden dit dan ook als “primitief”. De rituele maskers en beelden riepen daarbij ook gevoelens op van primitieve oerkrachten en woeste erotiek [8]. Niet helemaal ten onrechte. Het dionysische en apollinische is van elk volk, van elke mens in de hele wereld. Iedereen kampt met de inwerking van deze oerkrachten. Rituele maskers en beelden worden bij deze volken dan ook veelal gebruikt om deze krachten op te roepen of te bezweren. Die objecten doen een beroep op ons “verstaan” (begrijpen en herkennen) van die oerkrachten. Ronald Kerkhoven liet ons zien hoe de Cobra-schilder Corneille gefascineerd was door Afrikaanse kunst [9]. Corneille spreekt in dat verband over “oerbron”, een “primitieve drang tot leven” en “essentiële vitaliteit”, alle te vinden in het domein van het Dionysische. Naast de evenwichtige schoonheid die in bijvoorbeeld dit Bamanan beeld te vinden is (afb 2), kennen we ook de onverbloemde Dionysische kracht (afb 3) of dreiging (afb 4) die van meerdere andere beelden uitgaat en die daarmee een emotionele lading hebben die ons raakt.

Ontsnappen aan het “geweld”

In een kunstwerk kunnen we ontsnappen aan de te zeer gereguleerde hedendaagse maatschappij, aan de beheersing, aan de tijdsdruk en de hectiek van alledag. We kunnen even op adem komen, onze “emotionele laag” aanboren en ons verliezen in de schoonheid of de mystiek van een schilderij, beeld of masker. Anderzijds is er ook die rauwe schreeuw, die van sommige van onze kunstwerken uitgaat, die juist die snaar van wanhoop, onzekerheid of onbestemde kracht bij ons raakt. Dit inzicht van Nietzsche was voor zijn tijd volstrekt nieuw, en gaf toen veel stof tot discussie. Maar daarvoor is onze beleving van kunst wel in een stroomversnelling geraakt.

Nienke Essed

4. Onheilspellende dreiging - Songue h 36,5 cm

Literatuur

- [1] www.twynstragudde.nl/mensen/mieke-moor
 - [2] www.songteksten.nl/songteksten/328071/johnlennon/beautiful-boy-darling-boy-.htm
 - [3] Tongeren, P van – Leven is een kunst – Zoetermeer 2013 pag 217-245
 - [4] Tongeren, P van – Tragische troost - Ethische perspectieven 2011-21 pag 223-229
 - [5] Nietzsche, F – De geboorte van de tragedie – Amsterdam 1987 & 2006
 - [6] Ulfers, F and Cohen, MD – Nietzsche and the future of art- Hyperion 2007- II-4 pag 1-23. www.nietzschecircle.com
 - [7] Nancy, Hugues, regisseur van de documentaire “Picasso, l’inventaire d’une vie”- 2014
 - [8] Hanekamp, EL - Afrika en de mainstream – Utrecht 2012 scriptie
 - [9] Kerkhoven, RAR - De tirannie van het topstuk - Tribale Kunst en Cultuur 2013-3 pag 4-9
- Fotografie** : M.Hofkamp